

Bram Vanderstok

Na útěku

**Příběh jednoho ze tří úspěšných účastníků
„Velkého útěku“**

OMNIBOOKS

Hlavní text © Estate of Bram Vanderstok, 1983
Předmluva © Robert Vanderstok, 2019
Úvod Simon Pearson © Greenhill Books, 2019
Mapy Peter Wilkinson © Greenhill Books, 2019
Překlad © Vlastimil Dominik, 2021

ISBN 978-80-88274-54-4

Považuji ho za rozeného vypravěče. Jeho útěky, jeho činy jako pilota Spitfíru, jeho zážitky ze zajetí a jeho neuvěřitelný útěk přes Pyreneje, to všechno vypráví dech beroucím způsobem, díky němuž jsem knihu přečetl na posezení. Četl jsem jen málo knih napsaných s takovou upřímností a skromností.

Dr. L. de Jong
Odbor dokumentace
Nizozemské Ministerstvo obrany

Předmluva

Robert Vanderstok

Konstatování „Pro vás už válka skončila!“ je známá fráze z mnoha hollywoodských filmů. I když je tento výrok afektovaný, jeho smysl byl samozřejmě donucen pochopit každý zajatý pilot. Jejich uvěznění v táboře pro válečné zajatce Stalag Luft III, z něhož se prý nedalo uprchnout, mělo za cíl zabránit těmto válečníkům v pokračování jejich vojenského poslání a připravit je o jejich bojové schopnosti. Britští a evropští piloti RAF v Severním areálu Stalag Luft III měli samozřejmě své představy, které se od jejich vězňů radikálně lišily. Byli stále v aktivní službě a jejich rolí, ba dokonce povinností bylo uprchnout a opět ohrožovat své nepřátele. Desítky let po této události historiky překvapuje, že uspěli ve své snaze naplánovat „velký útěk“ a donutit tak nacisty k rozsáhlému přesunu zdrojů a personálu. Tato událost, nyní nazývaná „Velký útěk“, byla zfilmována, zdokumentována a popsána mnoha autory a vojenskými historiky.

Zatímco podle původního plánu mělo uprchnout přes dvě stě mužů, okolnosti tento počet snížily na necelou polovinu. I tak to nebyl žádný malý čin a měl hmatatelný dopad na nacistickou válečnou mašinerii. Hitler původně nařídil zastřelit všechny uprchlíky jako varování pro ostatní zajatce. Lidé na vrchním velitelství ho přesvědčili, aby snížil počet popravených na polovinu dopadených zajatců.

Je pozoruhodné, že se tu chladnou zimní noc v březnu 1944 podařilo tunelem „Harry“ utéct šestasedmdesáti mužům. Stejně pozoruhodná je úspěšnost Němců, kterým se povedlo třiasedmdesát z nich znovu zajmout a padesát z těch třiasedmdesáti bylo bohužel zastřeleno. Nebo přesněji – zavražděno. Třiadvacet se jich vrátilo do různých táborů (sedmnáct se dostalo zpět do Stalag Luft III, čtyři poslali do Sachsenhausenu a dva na hrad Colditz). Když tu statistiku shrneme, jenom třem uprchlíkům se „útěk domů“ do Velké Británie povedl.

Toto je příběh jednoho z nich – mého otce Brama (Boba) Vanderstoka.

* * *

Před válkou a také po ní byl můj otec studentem medicíny. Současně se studiem se učil létat jako záložní důstojník Nizozemského královského letectva. Jeho sen stát se lékařem samozřejmě přerušila ta „drobná“ život měnící událost, které teď říkáme druhá světová válka. Ve dnech a měsících předtím nemohl v žádném případě takovou změnu života svého i své země předpokládat.

K invazi do Nizozemska došlo v květnu 1940. Holanďané neměli šanci se německému *Blitzkriegu* ubránit a po pouhých pěti dnech kapitulovali. Pro mladé lidi, jako byl můj otec, začaly být nové podmínky života v okupované vlasti nesnesitelné a současně motivující. Byl rozhodnutý odejít do Anglie na jediné spojenecké území v západní Evropě, které bylo schopné početným Hitlerovým vojskům odolávat.

Zatímco většina lidí si pamatuje mého otce jako úspěšného uprchlíka z nechvalně známého tábora Stalag Luft III, ve skutečnosti podnikl také řadu pokusů o útěk z okupovaného Nizozemska. Nakonec se mu to v roce 1941 podařilo cestou v nákladovém prostoru nákladní lodě *St. Cergue* plující pod švýcarskou vlajkou. Mnoha holandským občanům, kterým se podařilo uniknout před jejich novými německými vládci, a dostali se do

Anglie, se říkalo *Engelandvaarders*. Byli na to pyšní. Znamenalo to, že jste nadále vedli aktivní odpor proti nacistům.

Můj otec, který se znal s princem Bernhardem, debatoval s holandskou královskou rodinou, která se usadila ve Velké Británii, jak by mohl nejlépe sloužit své vlasti. Byl již letcem a RAF ho okamžitě přijalo do svých řad v hodnosti pilot officer (ekvivalent armádního podporučíka). Výborně létal a brzy se z něj stalo letecké eso. Tohoto pilota Spitfiru Němci 12. dubna 1942 sestřelili nad Francií.

Zajali ho a převezli do zajateckého tábora Stalag Luft III v Německu blízko Vratislavi. Když na ten tábor vzpomínal, říkal, že „to tam nebylo zas tak špatné“. Nevěděl, že jeho dva bratři, kteří zůstali v Nizozemsku a zapojili se do odboje, jsou také uvězněni. Na rozdíl od něj je poslali do koncentračních táborů a tam zahynuli.

Jak se píše v mnoha příbězích o Stalag Luft III, zajatí letci se rychle zapojili do snah o útěk. Organizátoři tohoto úsilí posoudili jejich schopnosti a určili jim odpovídající roli. Individuální přínos a předpoklad k úspěchu určovaly pořadové číslo uprchlíka. Můj otec se měl z tunelu dostat jako osmnáctý.

Práce na organizaci velkého útěku se docela podobala řízení velké společnosti, v níž se muselo složit dohromady mnoho střípků, aby do sebe dokonale zapadaly. Kopání tunelu bylo celkem jednoduché. Úkol komplikovaly další věci jako rozptylování vykopané zeminy, podpírání stropu a stěn, zavádění větracího vzduchu, elektrifikování tunelu a maskování vstupů do něj. Získání originálních dokumentů jako vzorů pro falešné doklady se dalo zvládnout, ale pečlivé zhotovení na pohled dokonalých úředních listin s malými štětečky s dvěma vlasy vyžadovalo mimořádnou trpělivost a výdrž.

Po měsících práce byl termín útěk nakonec stanoven na 24. března 1944.

Zatímco mnozí uprchlíci utíkali ve dvojicích, můj otec se domníval, že nejbezpečnější pro něj bude, když půjde sám. I dnes je hrozivé číst si příkaz k jeho zadržení v *Sonderausgabe zum Deutschen Kriminalpolizeiblatt* (Zvláštní vydání věstníku německé kriminální policie) publikovaném po jeho útěku. Jeho rodiče v Holandsku byli pod neustálým dohledem. Jeho otce týralo při výsleších gestapo.

Dovětkem tohoto příběhu je fakt, že svůj útěk úspěšně dokončil a během čtyř měsíců se dostal do Velké Británie. Vrátil se do služby, stal se velitelem 322. perutě Spitfirů a po zbytek války létal. Po skončení války se i se svou perutí vrátil do Nizozemska.

Nejdůležitější je, že se mému otci splnil jeho sen; stal se lékařem a emigroval do Spojených států. Jeho děti ho neznaly jako vojáka, ale jako lékaře. A trvalo roky, než jsme se dověděli o jeho skutečné a úplné minulosti. Velká Británie ho vyznamenala Řádem britského impéria, Francie mu udělila Válečný kříž a Nizozemsko dva Holandské záslužné letecké kříže. Stal se nejvíce vyznamenaným nizozemským vojenským důstojníkem. Dostal nabídku pracovat jako náčelník vzdušné obrany v nizozemském generálním štábu, což byla funkce zaručující nejslibnější vojenskou budoucnost. Žádná z těchto poct nebo příležitostí ke kariéře ho neodvrátila od jeho většího cíle stát se lékařem v Americe.

Příběh „Velkého útěku“ získal určitou nadčasovost, i když se před touto událostí i po ní uskutečnilo mnoho válek a konfliktů. Většina účastníků této události již dlouhou dobu nežije, ale jejich rodiny jsou na ně velmi hrdé. S touto hrdostí předkládáme jeho příběh.

Úvod

Simon Pearson

Tři čtvrtě století poté, co v březnu 1944 uprchlo z tábora Stalag Luft III ve východním Německu šestasedmdesát spojeneckých důstojníků, příběh jednoho z těchto mužů stále silně rezonuje s vynikající odvahou spojenou s jejich úsilím a zoufalou bolestí jejich obětí.

Byl jím Holanďan Bram Vanderstok, dnes více známý jako Bob Vanderstok, autor této knihy a osmnáctý muž z těch, kdo prošli 106 metrů dlouhým tunelem nazývaným „Harry“, zvěčněným hollywoodským filmem *Velký útěk*. Je možná ještě důležitější, že byl jedním ze tří mužů, kterým se podařilo vrátit se do Velké Británie, když podnikl nejúspěšnější útěk Evropou za války, do něhož byli zapojeni důstojníci RAF.

Tento útěk byl jen jednou ze šarvátek mnohostranného boje Boba Vanderstoka proti nacistům, do něhož ho přivedly události, jichž byl

svědkem, a znalosti toho, co Němci udělali jeho zemi a jeho rodině. Touto biografií, kterou napsal podle své paměti a zveřejnil v roce 1987, dlouho po těch letech, kdy zabíjel v boji a pak se věnoval záchraně životů jako lékař a chirurg, vydal v pozdějších letech svého života tuto knihu jako svědectví o Hitlerově režimu.

Když válka v květnu 1945 končila, Vanderstok bojoval s nacisty v mnoha rolích – jako stíhací pilot ve dvou letectvech; jako „zpravodajský důstojník“ pokoušející se organizovat nizozemský odboj; jako bojovný válečný zajatec utkávací se s Němci na jejich území; a po návratu do Británie jako příslušník spojeneckých vojsk osvobozujících Evropu.

Ovšem především byl hrdým vlastencem, synem Oranžsko-nasavské dynastie, který navázal silné vztahy s královskou rodinou své země.

Ale ačkoliv mu jeho odvaha a cílevědomost přinášely vítězství – válku skončil jako stíhací eso a nejvíce vyznamenaný holandský letec v historii – každý krok ve válce Boba Vanderstoka byl poznamenaný tragédií, dokonce i ve chvílích jeho triumfů.

Když Němci v roce 1940 Holandsko obsadili, Vanderstok byl stíhacím pilotem holandského letectva a zaznamenal několik sestřelů, ale země byla brzy poražena.

Když se rozhodl stát se *Engelandvaarderem* – jedním z holandských mužů a žen, kteří se rozhodli pokračovat v boji po boku britských vojsk – podnikl pozoruhodný útěk ukrytý v nákladovém prostoru nákladní lodě, kde musel snášet mnohá různá strádání. Ještě horší bylo, že si byl až příliš dobře vědom tíživé situace svých spoluobčanů a kolaborantů mezi nimi.

Když se po útěku z tábora Stalag Luft III nakonec dostal do bezpečí Španělska, o jeho pocit absolutního nadšení – jeho chvíle triumfu – ho připravila zpráva, že padesát důstojníků, kteří uprchli s ním, na Hitlerův rozkaz zavraždili.

A ještě horší bylo, že mu tuhle zprávu sdělil vysoce postavený britský úředník, nějaký pan Street, jenž řekl Vanderstokovi: „Jsme na vás velice pyšní. Byla to skvělá práce.“ A pak přiznal, že jeho syn Denys byl mezi těmi důstojníky RAF, které gestapo zastřelilo. Pro oba muže to musela být neuvěřitelně těžká chvíle. Ale tohle je podstata této knihy. Střídá se v ní upřímnost a radost s bolestí.

Vanderstok vykresluje také plastický obraz kosmopolitního Londýna, restaurace a suterénní kluby, kde se holandsští *Engelandvaarders* scházeli,

potěšení z nakupování u Austina Reeda v Regent Street, o zakázaném ovoci hlavního města v době války ani nemluvě. Jak se zjevným potěšením píše o čtyřicet let později: „Holky? Všude a nadšené. Anglické ženy jsme obecně hodnotili jako trochu chladné, trochu nafoukané a trochu viktoriánské. Ale...v noci, to byly bezvadné!“

Živě popisuje také letecké souboje, své sestřelení a zármutek a sklíčenost během prvních dní svého zajetí.

O svém věznění říká jednu věc, která vyčnívá nad všechny ostatní v mnoha knihách, a to o motivaci zajatců v táboře Stalag Luft III. Ve svých zážitcích z tábora, kde bylo mnoho jeho holandských krajanů, píše: „X byla organizace útěku a také působila co možná nejvíce škod nepříteli, kde to jen šlo. Morálka Němců upadala a my jsme mohli využívat víc strážných než předtím (pro získávání informací a materiálů). Stále jsme vedli válku!“

Přesně tohle měl v úmyslu Roger Bushell, „Big X“, vůdce Velkého útěku, a byl to přístup vyznávaný Bobem Vanderstokem víc než kterýmkoliv jiným mužem zapojeným do této akce. Zajatci v obrovském táboře u města Sagan (nyní polské město Zaháň; pozn. překl.) pokračovali v boji všemi možnými prostředky.

Vanderstok, zpočátku padělatel, se na doslova všech bojištích v táboře zapojil do akce beroucí dech svými ambicemi a rozsahem, jíž se účastnilo asi šest set mužů, armáda elitních spojeneckých vojáků nasazených za nepřátelskými liniemi. Bushell nařídil vybudování tří tunelů – legendárních Toma, Dicka a Harryho – takže pokud by jeden z nich Němci objevili, mohli použít zbývající dva. Přístupové šachty byly hluboké a tunely robustní vyztužené dřevěnými deskami z postelí a obložení místností, osvětlené elektrickým světlem a větrané. Dodnes se stále používají jako případové studie na kurzech stavebních projektantů.

Zajatci současně udělali z tábora Stalag Luft III předsunuté postavení britské rozvědky. Shromažďovali informace o průmyslu, vojenských manévrech a o německých tajných zbraních, které posílali v šifrovaných dopisech do Londýna.

I když útekový výbor měl v úmyslu dostat z tábora dvě stě mužů, hlavním cílem nebyl jejich návrat zpátky do Británie, protože věděli, že to není reálné, ale podpořit spojenecké válečné úsilí. Jak Vanderstok napsal o více než čtyřicet let později, vyšší důstojníci se „shodovali, že většina uprchlíků bude mít velmi malé šance dostat se do nějaké neutrální země

a ještě menší šance vrátit se do Anglie. Dva nebo tři piloti navíc budou mít v obrovské organizaci spojeneckých vojsk stěží nějaký význam, ale hromadný útěk ze Stalag Luft III bude důležitou událostí.“

Měl pravdu. Během čtyřiaadvaceti hodin od útěku došlo na Hitlerově vrchním velitelství ke vzrušeným debatám a jen o několik dní později se zpráva o tom ocitla v poště Winstona Churchilla.

Mezi muži, kteří z tábora uprchli, bylo neobvyklé, že Vanderstok putoval sám. Spoléhal se na své schopnosti a instinkty, stejně jako to dělal po zbytek svého života, a podařilo se mu vrátit se do Británie.

Znovu se připojil ke své skupině holandských vlastenců v Anglii a opět létal v RAF, ale začal se obracet zády k minulosti, ztracenému světu, v němž se radoval jako dítě v odlehlých částech holandského impéria, součást šťastné rodiny, mladík, který se učil na Zuiderzee ovládat plachetnici, vynikal v ledním hokeji a začal studium medicíny.

Vanderstok ztratil nejen padesát kamarádů z tábora Stalag Luft III, ale musel překonat utrpení svého otce, kterého po jeho útěku ze zajetí mučilo gestapo, a svých dvou bratrů, kteří zahynuli v nacistických koncentračních táborech.

Místo pomoci při obnově své země, pro jejíž osvobození tak tvrdě pracoval, odmítl příležitost velet poválečnému nizozemskému letectvu a odešel za novým životem do Ameriky.

Vanderstok byl na svou roli při porážce nacismu hrdý a po zbytek svého života zastával silné protinacistické postoje. Rovněž se oddával samotě a své cílevědomosti. Jak přiznává jeho syn Robert: „Velcí lidé často mívají velké chyby. Ale tyto chyby se těžko popisují v nějaké autobiografii... jedním z rysů jeho povahy bylo zachovávání si odstupu ve všech jeho vztazích. V souvislosti s válkou je to pochopitelné, ale tenhle odstup si udržoval po celý život. Na jednu stranu ho to chránilo, ale na druhou stranu ho to oslabovalo. Všechny si držel daleko od těla. Projevování zranitelnosti nebylo součástí jeho povahy.“

Ale také se mu to bohatě vyplatilo. „Být sestřelen ve vzduchu nemusí být nezbytně něco hrdinského, ale je to docela ojedinělé,“ řekl Robert. „Ale útěk ze zajateckého tábora je cosi naprosto výjimečného. Jen málokdo z nás si může něco takového napsat do svého životopisu. Pro nás byl náš otec stejný hrdina svou prací lékaře jako létáním ve Spitfiru. Ale podstatou

tohoto příběhu nejsou hrdinství. Pro nás, jeho rodinu, je nejdůležitější jedinečnost jeho příběhu – a unikátní příběhy mohou být inspirativní.“

Úvod autora

Když mě požádali, abych své zážitky z druhé světové války sepsal, uvažoval jsem o dvou možnostech. Vzhledem k tomu, že o válce vychází spousta literatury, zvažoval jsem nejprve vyličení těch dobrodružství a okolností ve formě románu. Když jsem o tom dál přemýšlel, tak román by mi sice poskytoval víc dramatické volnosti, ale čtenář by nemohl odlišit realitu od smyšlenky. Pro mne je ta kniha důležitá, protože je součástí mého života. Tohle se mi skutečně stalo. Proto jsem se rozhodl napsat ji jako dokument, v němž jsou uvedena pouze skutečná fakta přesně tak, jak jsem je prožíval.

Neměl jsem v úmyslu jen chronologicky popsat, co se v těch letech 1940 až 1945 za války ve vzduchu odehrávalo. Na to je lepší číst knihy Churchilla, Eisenhowera a historiků, kteří přinášejí úplný přehled průběhu války v Evropě včetně všech těch událostí, s nimiž jsem neměl nic společného. V této knize vyprávím příhody a události, které souvisely se mnou, a jak jsem je já a moje rodina osobně prožívala.

Do každé války je zapojeno mnoho lidí a samozřejmě to platí pro válku, jako byla ta druhá světová. Není samozřejmě možné zmínit se o všech lidech, kteří byli součástí tehdejších událostí na bojišti, ale já jsem některá jména vynechal úmyslně; chybí zde jména lidí spojených s mimořádně nepříjemnými nebo ponižujícími událostmi. To nijak nemění její pravdivost a jen by to otvíralo staré rány, aniž by to někomu prospělo nebo změnilo průběh dějin.

Knihou *Velký útěk* Paula Brickhilla, podle níž byl natočen stejnojmenný film, velmi dobře a pravdivě popisuje život a události v táboře Stalag Luft III. Ovšem mnohé osobní zážitky nemohou být samozřejmě v Brickhillově knize uvedeny, protože většina z těch, kdo je prožili, o nich nemohou vyprávět, jelikož zahynuli.

Jsem jedním z těch šťastlivců, kteří válku přežili, a vzpomínám si na své emotivní zážitky a na své přátele, jako by se to stalo včera. Mnozí z nás tu hrůzu, nespravedlnost a krutost nikdy nezapomenou nebo neodpustí, ale

pokoušel jsem se psát bez příliš velké trpkosti. Myslím, že teď, po čtyřiceti letech, to dokážu. Není tajemstvím, že ne všichni lidé byli za války hrdinové a že jsme v těch dnech mohli vidět slabost mnoha svých krajanů, někdy i přátel a někdy dokonce členů své rodiny.

Když Paul Brickhill psal *Velký útěk*, požádal mne o povolení napsat o mém podílu na útěku, které jsem mu samozřejmě bezvýhradně dal. On mi na oplátku povolil použít části jeho knihy v případě, že bych někdy psal svůj příběh. Kresba tunelu v táboře Stalag Luft III je z jeho knihy; většina fotografií je mých.

Tuto knihu věnuji holandským stíhacím pilotům ve druhé světové válce – svým přátelům, svým pilotům, kteří oprávněně získali Vilémův vojenský řád pro Holandský letecký sbor, jak se tehdy jmenoval. Dnešní Holandské královské letectvo vzniklo po válce. Kromě těch pěti dnů v květnu 1940 Holandský letecký sbor ani Holandské královské letectvo neexistovaly. Všichni holandští piloti byli přiděleni k jednotkám britského RAF nebo Britského královského námořnictva. Také holandská 322. peruč' Spitfirů byla běžnou peručí RAF, i když skoro všichni její piloti byli Holanďané.

Tuto knihu jsem původně napsal v holandštině. Když získala velkou publicitu, opakovaně jsem dostával žádosti o její přeložení do angličtiny, což bylo v některých případech téměř nemožné. Každý jazyk má své fráze a slangové výrazy, které se nedají do jiného jazyka věrně přeložit. Jak by se řeklo jidišské *mazzel*, německé *überhaupt* nebo holandské *lellebel* v angličtině? Existují dokonce významné rozdíly mezi angličtinou, jíž jsme tehdy mluvili v Londýně a angličtinou, kterou mluvíme dnes ve Spojených státech.

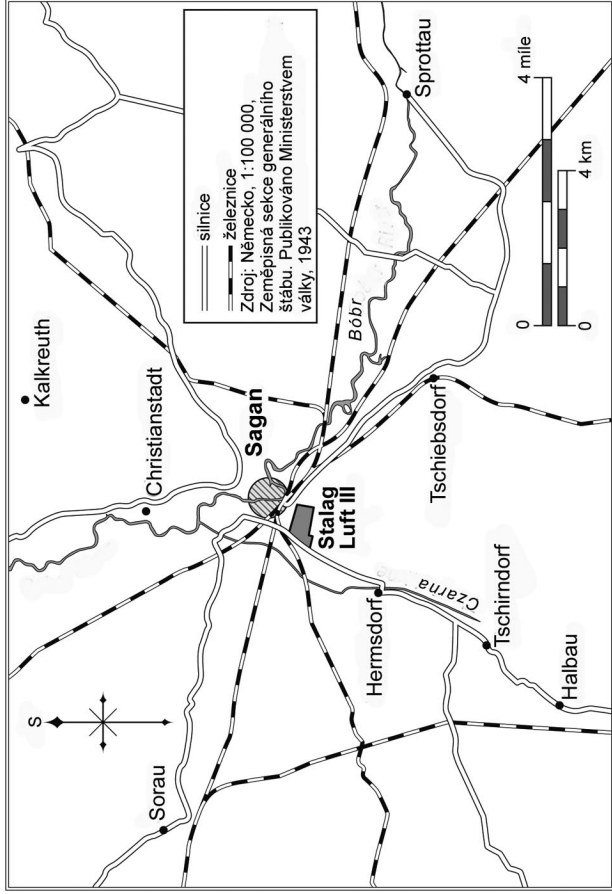
Anglická verze této knihy se od původní holandské verze trochu liší, ale dokumentární charakter díla se nezměnil. Tento text nadále odráží skutečná dobrodružství, jak se mně osobně stala. Některá jména jsem změnil a některé pasáže původního rukopisu, které jsem vyškrtl, jsem do textu znovu zařadil.

Bram (Bob) Vanderstok

Vanderstokova trasa útěku ze Stalag Luft III

1. ledna 1985

Dopravní cesty kolem Saganu a Stalag Luft III

Umístění Stalag Luft III